

sclavu, cá pariah alu societatii, alu comunei, alu statului. Chiáru si in véculu acesta alu 19-lea si anume pâna câtra 1840 era fórte usitatu in acésta tíera si in Banatu, cá venindu omulu in vreo societate, sau chiáru in caletorii se fia intrebatu inainte de tóte, cà de ce confessiune este, si apoi era primitu si tractatu dupa cum convenía sau nu, confessiunea cuiva la altii. Erau si casuri dese, in localuri publice, unde daca aflá câte unu fanaticu cá celu care síede la masa alaturea cu elu nu este de legea lui, fugea dela aceea la alt'a, cá nu cumva se se spurce, si alte multe nebunii de acestea, despre care va mai fi ocaziune de a reflecta la ele si in altu locu, unde vomu afla, cà acelea incepusera a se intinde din nou si dupa anii 1848—9.

In totu véculu alu 17-lea si chiáru in alu 18-lea pâna la 1711 resbóiele civili din Boemi'a, Ungari'a si Transilvani'a au avutu caracteru mai multu religiosu decâtu politicu sau national-economicu; éra in câtu pentru natiunea romana, aprópe numai certele sale confessionali sunt caus'a, cà ea a inaintatu in sciintie si preste totu in cultura multu mai incetu decâtu ar fi pututu pre langa eminentele sale calitati spirituali cu care este ea dotata dela natura.

Capu VIII.

Evenimente culese din periodulu dela 1700 pâna la 1712.

§ 50. Familia RAKOCZI. Insurectiunea. Franciscu Rakoczi, pe care scriitorii unguri ílu numescú alu doilea, pentrucà ei ílu considera cá domnitoriu legitimu, a fost fiú alu lui Franciscu Rakoczi I, care a domnit numai cu numele, éra acesta era fiú alu lui Georgie Rákoczi II celui ambitiosu si trufasiu, carele cá principe alu Transilvaniei nu s'a indestulatu cu acésta domnia frumósa si cu comorile gramadite de tata-seu Georgie Rakoczi I, ci s'a proclamatu pre sine domnu alu principatelor romane, au alergatu si dupa tronulu Poloniei, din care cauza a perdutu cu principatulu Transilvaniei si viati'a. Fíiulu seu Franciscu Rakoczi I nascutu din Sofia Bathori, se casatorise cu Helena Zrinyi, fíca a renumitului Petru Zrinyi; elu purtá numai titlulu de principe alu Transilvaniei si alu partiloru Ungariei, cà-ci

in realitate domnia Michailu Apafi cá principe recunoscutu de Pórt'a otomana. Dara famili'a Rákoczi cea mai bogata in acelu vécu, ținea cu titlu de duce ungurescu cetatea fortificata Muncaciu si comitatele invecinate locuite mai multu numai de romani si de ruteni. De aici se esplica si interesulu ce'lu avusera principii Transilvaniei din famili'a Rákoczi pentru religiunea numiteloru doue popóra si silinti'a de a le trage la religiunea loru reformata intr'unu timpu, pre cand si in Germani'a domnitorii statoriseră cá maxíma de statu, cá supusii loru sunt datorí se adópte religiunea domnitoriloru, se créda numai ce credu ei si se mérga numai la bisericile de ritulu loru.

Franciscu Rakoczi I avuse dela soci'a sa Helena unu fiú cu numele totu Franciscu n. in 4 Sept. 1676 si o fíca Iulia. Intr'aceea se incurcase si elu tare in complotulu celu mare, pentru care Zrinyi, Frangepan si Nadasdi isi perdura viati'a, pe elu ínse l'a scapatu mama-sa Sofia, care fiindu catholica infocata si fórté hostila protestantiloru, mijlocí fiului seu gratia dela imperatulu Leopold I.

Franciscu Rakoczi I a muritu cá omu teneru de ani 31 la Muncaciu in 5 Iuliu 1676. Veduv'a Helena provocata cá se dea cetatea si alte fortificatiuni in potestatea imperatului si regelui, s'a opusu si aparatu trei ani de dile mai multu numai ajutata de numerosii iobagi supusi, cari inca erau catraniti asupra generaliloru austriací, cà-cí aceia pre langa ce le devastau cu soldatesc'a satele si ținuturile, îi si mai siliiau cá se'si lase ritulu loru resarítenu. In fine Helen'a totu dete cetatea pe manile generalului Caraffa in 15 Ianuaríu 1688.

Veduv'a fu internata la Vien'a, fíia-sa Iulia data intr'o monastire spre a fi crescuta in religiunea catholica, éra frate seu fu datu la invetiatura in monastirile iesutiloru dela Neuhau si dela Praga. Dupace au crescutu ambii prunci, Iulia fu data in casatoria generalului comite Robert Aspremont, éra lui Franciscu dupace terminase studiile si era de ani 20 i s'a permisú a caletori in Italia si de acolo la armat'a imperiala din tierile renane, unde se continuá resboiu greu cu regele Franciei Ludovicu XIV. In ducatulú Hessen junele Rakoczi facèndu cunoscintia cu Carolina Amalia fíca a principelui Carolu de Hessen o si luà in casatoria, éra apoi prin

mijlocirea socru-seu la imperatul Leopold i s'au restituitu câteva dominii parintesci din Ungari'a, unde s'a si intorsu cu consort'a sa. In timpul petrecerii sale de patru ani si mai bine in mijloculu poporului, care in acelea comitate a fost atunci, este si astadi in partea cea mai mare slavu, adeca slavaci si ruteni (rusi, rusnegi) si mai de vale încóce romani, Franc. Rakoczi avù ocasiunii de tote dilele a cunósce fórté de aprópe asuprirea si neaudit'a tirania sub care gemeau si suspinau acelea popóra. In acelea dile petrecea la acestu Rakoczi unu venturatoriu de tíera anume Longueval, francesu de nascere, inse fost oficiariu in armat'a imperiala, cá multi alti francesi, acum ratacitu in modu misteriosu pe la Rakoczi, care cá omu tineru fu nesocotitu destulu cá se'i dea tóta in-crederea si se'lu insarcinedie cu o missiune secreta si cu scrisóre càtra regele Ludovicu vrasmasiu de mórté alu imperatului Leopold. Longueval inse in locu de a merge in Franci'a se opri la Vien'a, unde transpuse scrisórea si denuntià tóte càte a mai sciutu despre Rakoczi.

In 22 Maiu 1701 fù ridicatu din orasiulu Sáros inpreuna cu nevasta-sa si transportatu in prinsóre la Wiener-Neustadt, éra consórt'a sa internata. In 7 Novembre inse Rakoczi ajutatu de capitanulu Lehman, travestitu cá ostasiu gregariu scapa cu fug'a calare pe unu calu bunu, pregatitu la o veduva din vecinatate. Lehman plati tradarea cu viati'a, éra Rakoczi scapà printre aventuri si cá prin minune in Poloni'a, unde'lu asteptá faimosulu comite Bercsényi si alti càtiva unguri malcontenti refugiati de inaintea sabiei si a glontiului generaliloru austriaci.

Pe capulu lui Rakoczi acum proscrisu s'a pusu pretiu mare, si asia densulu a traitu in strainatate pàna in a. 1703. In acei doi ani conspiratiunile in Ungari'a erau la ordinea dilei, conspiratorii inse nu dedeau preste vreunu capu care se'si arunce viati'a in siantiu pentru ei; deci acestia venira érași la vechi'a loru tactica, cá se scótia castanele din spudia cu manile poporului rutenu si romanu, intocma precum prevediuse generalulu com. Rabutin in scrisórea trimisa lui Kollonich. Asia s'a si intemplat. Bietii sateni si unu calugaru rutenu omu betranu, care purtase in bratia pe acestu Franciscu Rakoczi, petrundu pàna la elu in Galiti'a, ii jura

credinția și lu rîoga, că intrându în țiera se se puna în fruntea lor.

Franc. Rakoczi s'a înduplecatu și în Maiu 1703 a proclamatu insurecțiune sub comand'a sa. Ôstea lui inse la începutu era compusa mai multu numai din țierani reu înbracati, mai reu ținuti și nicidecum organizati, prin urmare 'ia fost usîoru lui Alecsandru Karolyi că se și sparga acea adunatura de ômeni armati mai multu numai cu instrumente economice, furci de feru, securi, cöse, inblacii și prea puçini cu pusci.

Károlyi alergà la Vien'a cu fala mare și cu speranția de a fi remuneratu cātu mai stralucitu, elu inse fu primitu acolo rece și cu inganfarea propria barbatiloru de statu cari se ținu omnipotenti. Atunci Károlyi iritatu întorcënduse în patria trecù și elu în partea insurgentiloru, unde că generalu jucà rola mare, pàna ce în 1711 totu acestu Karolyi se întôrse éراسi în partea imperatului, în 1 Maiu 1711 mijloci pacea dela Satmar, pentru care castigà dominii immense pre langa câte mai avea, éras Franc. Rakoczi deveni strainu în patri'a sa, ajunsu că se guste pana exiliului din grati'a lui Ludovicu și a sultanului, pàna ce închise ochii în 8 Aprile 1733.

Premiseramu acésta schitia biografica fôrte prescurtata a unui principe nefericitu, care că și moșiu-seu Georgie II nu a știutu se și mesure puterile, s'a și incrediutu prea orbesce în promissiunile desierte și însielatóre ale regelui Franciei, mai tardiu totu asia de orbesce în ale țiarului Rusiei Petru celu mare și în ale altora. Inse viati'a și faptele lui Franciscu Rakoczi, precum și tôte evenimentele din anii activității sale ar merita că se le cunóscemu cu totii mai de aprópe, că pre unele care sunt fôrte instructive pentru oricine voiesce se invetie din trensele.

Curtea imperiala din Vien'a a fost fôrte aplecata a se împaca chiaru și cu persón'a lui Rákoczi și a'i lasa în proprietatea lui mai multe dominii; elu inse care avuse atâtea illusiuni, care se vediù însielatu atātu de amaru, nu numai de càtra straini, ci și de compatrioti de ai sei, amaritu în sufletulu seu nu voi se audia nici de împaciuire cu Dinasti'a de Habsburg, careia înca nu'i credea nici-unu cuventu. Asia Rakoczi luà lumea în capu. Regele Franciei facù lui Ra-

koczi venituri frumóse pre mai multi ani. Sultanulu înca l'au ajutatú.

In anii de exiliu Fr. Rakoczi isi scrise biografi'a sa si istori'a revolutiunei unguresi in limb'a francesa. Pána in véculu nostru acelea scrieri au fost oprite pre la noi. Abia in a. 1861 s'a publicatu in Jaurinu (Raab) din biografi'a lui o traductiune magiara plina de erori. In 1866 cunoscutii membri ai academiei magiare Carolu Ráth si Colomanu Thaly publicara in Pesta aceeasi bibliografia tradusa câtú se póte mai exactu din limb'a francesa in cea magiara, inavutita apoi cu unu registru bunu, cu testamentulu principelui, cum si cu câteva scrisori de ale lui si de ale altoru emigranti, cari l'au insoçitu pre densulu.

Locuitorii tierii nóstre vorbescu pána in dio'a de astadi la diverse ocațiuni despre »vremile curutiloru«, »curutii lui Tocoli«, »curutii lui Racotia«, »lobontii nemtiesci«, »haiducii selbatici«, Pinteá, Balica, Bucuru si altii. Cine voiesce se cunósca natur'a resbóieloru civili din timpurile acestea, crudimile si atrocitatile loru, se citésca chronicele dintre anii 1680 si 1711, éra mai virtosu biografi'a lui Franciscu Rakoczi si numái dupa aceea se ia informatiuni autentice si despre resboiulu civile din 1848—9.

Din biografi'a propria scrisa de Franciscu Rakoczi aflamu, cá indata dela inceputu cei mai potenti magnati si generali din Poloni'a ilu ajutara pe sub máná, cá in Maiu 1703 se strabata in Ungari'a si se se puna in fruntea poporului de câteva mii, armatu care cu ce avuse, pána cand intr'aceea le vení ajutoriu de óste mai regulata chiaru si dela Chiev, intre care era si doue companii de romani din acelea ținuturi. Mai departe vedemu, cá nobilimea in locu de a se alatura la miscarea poporului, se teme de elu si fugind se retrage mai alesu la orasie si fortaretie, in care era garnisóna austriaca.

Pinteá trece in memori'a poporului de unu hotiu mare si capitanu de hoti; Rakoczi înca'lu numesce asia, adaoge inse, cá acelu Pinteá dupa proclamarea revolutiunei a descinsu cu camaradii sei din muntii Mesesiului in Silvani'a si inaintandu pána la orasiulu Baia-mare pe atunci fortificatu si cu unu renume órecare de avutia din caus'a mineloru de odinióra, o a ocupatu in numele lui Rakoczi; prin urmare romanulu

Pintea s'a resculatu si elu cu arme in partea curutiloru. Dupace inse Pintea si ómenii sei incepusera se preddie, s'au armatu si orasienii asupra loru si pre Pintea l'au omoritu, éra apoi totu ei au trimisu deputati la Rakoczi, si au inchinatu lui cetatea.¹⁾

Dupa acésta marturia a lui Rakoczi fabulele cele placute ale poporului despre Pintea cu comorile si nepetrunsu de glontiu, remànu fabule de sîdietetóre.

Au memorialele lui Rakoczi multime de alte parti, care merita se fia cunoscute. Cá exemple vomu atinge acilea nu-mai câteva.

Transilvani'a se parea cà in anulu de anteiu alu in-surectiunei remàne linistita; generalulu Rabutin in locu de a trimite spre comitatele resculate trupe imperiali, a provocatu pre guvernulu tierei cà se inaintedie óstea patriotica din secuï si nemesi cà la 6000 pusi sub comand'a lui Samuilu Teleki; pe acestia inse curutii de si fórte reu armati si numai in numeru de doue mii, dara ajutati de negura grósa, batèndu'i îi luara pe fuga si'i risipira in tóte partile. (Pag. 44.)

Nemesii aveau frica mare de iobagii magiari, cari'i urau din sufletu. Iobagiloru le-au remasu cá proprietate numai sufletele loru. Iobagii slavaci si ruteni totu mai suferia pe nobilime, din contra iobagii magiari nu voru se mai pórté jugulu, cí încérca se'si resbune. Asia numitele orasie de Haiduci, cari odata aparau fruntariile contra turciloru, castigasera mari drepturi dela Ioanu Zapolya si dela alti principi ai Transilvaniei; aristocrati'a inse iau asupritu mereu; atunci ei s'au pusu pe vagabundagiu, pe hotii si rapiri. (pag. 60—61.)

La pag. 62 Rakoczi descrie nesciinti'a, bigoteri'a si rapacitatea clerului catolicu din acea epoca. In armat'a lui Rakoczi erau 9/10 din poporulu magiaru totu calvini, cari nu puteau se suferé pe popii catolici.

Magnatii Ungariei erau germanisati. Caracterulu lui Beresényi inca nu era de mare lauda. Nobilimea ignoranta, bigotta, bețiva, lenesia. Pekri omu de nimicu, fàra caracteru. Al. Károlyi unu bețivu. Generalulu austriacu Heister unu tiranu cruntu si selbaticu. (Dela p. 62—80.)

¹⁾ A se vedé: II Rakoczi Ferencz emlékiratai a Magyarországi haborúról 1703-tól végéig 1711. Pest 1868 despre Pintea la pag. 37.

Intre serbi si magiari ura teribila. Rakoczi satulu de atrocitatile serbiloru, cari se bateau pentru Cas'a Habsburg, decide cá se exterminé pre totu poporulu. (p. 82.)

Se descrie si modulu magiariloru de a se bate; ei pre câtu potu se ferescu de lupte regulate fatia la fatia. Ei despretiuescu nebunesce pedestriimea dicúnd cá numai càni mergu pedestrii. Dara si intre ei domnesce lipsa totala de sciintia militara si de disciplina. (p. 86—88.)

Pàna in acelu vécu orasiulu Szeghedinu era locuitu in mare maioritate de poporu serbescu, dara curutii lui Rakoczi l'au arsu, depredatu si parte mare din locuitori au fost nimiciti ori risipiti. (pag. 91.)

In 1704 aruncandu si aristocrati'a ardeléna masc'a, in mani'a juramenteloru si diplomeloru au alesu pe Franciscu Rakoczi principe alu Transilvaniei asia, cá acum acésta tíera avea trei principi alesi, pe Mich. Apafi II., pe Em. Tökölyi, pe Franc. Rakoczi, toti alesi, unulu cá prunculetiu de cinci ani, altulu cá victoriosu in 1690, alu treilea Rakoczi si apoi — imperatulu Leopold I preste toti!

In 1705 vine in Transilvani'a marchisulu Desalleurs generalu francesu insoçitu de altu generalu de geniu anume Damoiseau, tocma pre candu curutii comandati de Forgach bombardau cetatea Medeasiu. Acei doi generali trimisi dela Ludovicu XIV strabatusera încóce pe la Constantinopole si prin Munteni'a, pentru cá se ajute pe Rakoczi. (pag. 118.)

La numerósele incercari de pace protestantii din Ungari'a pretendeau mai virtosu pe la cetati si orasie 90 de biserici dela catolici cá rapite de càtra acestia cu tóte veniturile si fundatiuniile lor. Domni'a popiloru si rapacitatea lor. (p. 148.)

Cetatea Gherla pazita numai de romani. (161.)

Blastematiile ardelene, tiranirea iobagiloru si maltratatarea secuiloru de càtra superiorii lor, asia cum le descrie Rakoczi. (p. 205—210.)

Omorurile din adunarea nationala dela Onod. (210.)

Alte informatiuni din resboiulu Rakoczianu relative anume la Transilvani'a le vomu afla indata dela Cserei.

§ 51. Evenimente din domni'a scurta a imperatului Iosifu I. Iosifu I fiúlu celu mai mare alu

imperatului Leopold I nascutu la Vien'a in 26 Iuliu 1678 din a trei'a casatoria cu principes'a Eleonora, a fost coronatu rege alu Ungariei in 1689 cá baiatu de 11 ani, éra in 1690 i s'a inpusu coron'a de rege alu Romei. Parintele tinerului rege nu avuse timpu cá se se ocupe de mersulu creșterii si alu educatiunei lui, inse cu atátu a purtatu de elu mai mare grija mama-sa, si fiindcà imperatés'a nicidecum nu simpatizá cu calugarimea, ea nu a voitu se dea pe fiu-seu in grij'a iesutiloru, ci l'a incrediutu principelui Salm, cá se'i caute acela profesori si se aiba tóta respunderea pentru instructiunea si educatiunea fiitoriului imperatu; éra dupace mai inaintase in ani tinerulu Iosifu se face óresicum amicu alu eroului principe Eugenú de Sabaudi'a triumfatoriulu gloriosu de turci si de francesi. Eugenu era cunoscutu in acea epoca cá omu de principii liberale in statu, in viati'a sociala si chíaru in biserica, éra Iosifu ascultá de Eugenu. Causa mare destulu, pentrucá clerulu si anume calugarimea se caute cu ochi rei la Iosifu si se 'io țina minte.

Capu desteptu cum era Iosifu I, invatiase pre langa limb'a sa materna înca latin'a, frances'a, italian'a, spaniol'a si cech'a; iubia multu studiulu istoriei si se folosia de aceea intru judecarea fapteloru si a caractereloru omenesci; preste acésta abia era de 16 ani, pre cand a si inceputu a frecventa regulatu șiedintiele consiliului de statu.

La mórtea parintelui seu urmata precum se scie in Martiu 1705, pe Iosifu I ilu asteptá o hereditate fatala. De o parte resboiu infricosiátu pentru tronulu Spaniei destinatu fratelui seu Carolu, disputatu inse de cãtra Ludvicu in favórea nepotului seu, de alt'a resboiulu civile intinsu mai preste totu teritoriulu Ungariei facea situatiunea fórte critica. Pre langa acestea pap'a Romei înca lucrá contra Austriei si pentru Franci'a. Acea ținuta a papei facù pe Iosifu cá îndata dupace apucà frenele domniei se dea afara din Burg pe toti iesuitii càti se asiediasera acolo si dispuneau cá si in orice monastire; mai facù si protestantiloru din Ungari'a si din Boemi'a concessiuni, pe care tata-seu le denegase cu perseverantia; in fine Iosifu amerintiá papii înca si cu alte mesuri, daca nu va inceta a sta lui Ludovicu in ajutoriu prin clerulu catolicu; in scurtu, Iosifu nu lasà pe patriarchulu Romei in pace, pâna

cand acesta nu s'a retrasu de càtra Franci'a si a recunoscutu de rege alu Spaniei pe frate-seu Carolu, éra nu pe Filipu nepotu departatu alu lui Ludovicu. Totu Iosifu a pedepsitu aspru si pe trei principi de Bavari'a, de Coloni'a si de Mantua, cà-ci au ținutu cu Franci'a; éra protestantiloru din Silesi'a le restitui 120 de biserici, pe care iesuitii le luasera dela ei cu forti'a.

Lui Iosifu I cá fost elevu alu lui Eugenu ii placea multu statulu militariu, de aceea resboiulu francesu fu purtatu cu tóta energi'a possibila, din contra in Ungari'a cercà a impaciui tîer'a prin diverse moduri si concessiuni, inse fàra niciunu rezultatu, pàna cand insurgentii n'au comisu ei insii multe erori gróse, strategice si politice, éra mai vîrtos pàna cand ambele acestea tîeri nu au fost cu totulu devastate si scaldate in sange, dupa care insurgentii incepusera a deserta cu miile dela Rakoczi si a se folosí de amnesti'a publicata din partea imperatului.

Intre acestea Iosifu I cadîu in morbu de versatu mare si celu mai periculosu, care'lu rapí din viatia in 17 Aprile 1711 dupace apucase a invinge si pe Rakoczi in cîteva batalii castigatè de unii generali din cei mai valorosi pe care'i avea, dara nu apucase a si inchieie o pace traitóre cu Ungari'a.

Negotiarile de pace se incepusera pe sub màna înca din Novembre 1710 intre comitele Ioanu Pálfi, generalu austriacu si intre com. Alex. Károlyi, dara cu scirea lui Rakoczi. Acesta vedienduse strimtoratu din tóte partile ar fi voitu se se inpace si elu sub conditiune, cá se fia recunoscutu de principe alu Transilvaniei pentru totdeauna, ceea ce curtea Vienei cu niciunu pretiu nu a voitu se permitta. Rakoczi si Bercsényi inversiunati au trecutu in Poloni'a, unde sperau se mai organizè óste noua, inse fàra rezultatu.

Pre cand imperatulu zacea bolnavu, Károlyi depusese juramentulu in' manile lui Pálfi, apoi convocara conferentia de generali si aristocrati mai anteu la Hust, dupa aceea o mutara la Satmaru, unde in 4 Aprile formulara si punctele de pace. Aici ajunsera negotiarile pàna la mórtea imperatului, pe care mama-sa Eleonora o ținù in strictu secretu, éra pàna la sosirea lui Carolu din Spani'a luandu ea frenele guvernului a continuatu negotiarile. Ungurii subscrisera conditiunile in 1 Maiu, éra curtea imperiala le-a ratificatu in 26 Maiu sub

titlu de »Pacea dela Satmaru«. Condițiunile acelea considerate că produse ale unui vécu de ómeni fórte brutali, bigoti si fanatici, sunt unu adeveratu progresu spre mai bine, ele servescu spre laud'a lui Iosifu I si a mamei sale.

Condițiunile de pace au fost:

1. Franciscu Rakoczi este gratiatu, daca voiesce se primésca grati'a.

2. Toti curutii càti au ținutu cu Rakoczi sunt amnestiati, ertati.

3. Libertatea religiunilor recepte se confirma.

4. Veduveloru si orfaniloru, ai caroru parinti au peritu in revolutiune, li se restituie averile confiscate.

5. Celoru emigrati in Turci'a, in Munteni'a si in Poloni'a li se dà voia se se întórca in patri'a loru.

6. Totu acea amnestia se dà si celoru cadiuti in captivitate bellica.

7. Daca si dupa inchieierea pazei aru mai asupri si pagubi unii pre altii, asupritorii se'i desdaunedie. Adeca s'a prevediutu, că unii ómeni dedati a se inavutí numai prin rapiri hotiesci totu rapitori au se remàie.

8. Curtea Vienei promitte că va ratifica pacea.

9. Constitutiunea Ungariei si a Transilvaniei este garantata; totu aci s'a decisu, că cei ce remasesera credintiosi Casei de Habsburg, se nu cutedie a batjocori pe acei curuti, cari anume in adunarea dela Onod proclamaseru proscriptiunea, detronarea ei.

10. Se permite reprezentantiloru tieriei, că in diet'a viitoare se'si póta formula greomintele loru, adeca acelea drepturi si privilegii, intru care se simtu asupriti de càtra gubernulu imperialu si regescu.

Mai tardiu vomu vedea, că noue din acstea condițiuni totu au mai fost observate, dara a dou'a condițiune relativa la religiuni s'a violatu fórte desu, a datu ocațiuni la plansori si reclamatiuni fàra numeru, la emigrari, inca si la rebelluni, care daca ar fi traitu Iosifu I că se domnésca multi ani, tóte s'aru fi pututu incungiuira.

Imperatulu Iosifu I in scurt'a sa domnia apucase a reflecta si elu la cele mai asuprite doue popóra din monarchi'a sa, la Ruteni si la Romani, prin urmare cu diploma data din

Vien'a in 30 Martiu 1708 a confirmatu intru totu coprinsulu loru diplomele tatalui seu din 23 Augustu 1692 si din 16 Februariu 1699 emanate in favórea aceluor popóra sub conditiunile cunoscute. De aici se vede, cà reprezentantii clerului si ai poporului chiáru si printre pericolele revolutiunei indelungate au petrunsu si pâna la Vien'a cu scopu de a mijlocí protectiunea tinerului imperatu si rege. Câte rele si asupriri au mai suferitu romanii din caus'a religiunei loru înca si dupa acea confirmare in restimpu de preste una suta de ani, vomu afla din alte informatiuni cu prisosintia.

Cu Franciscu Rakoczi au mai emigratu in tieri straine vreo cincidieci de curuti aristocrati prin Poloni'a la Danzig si de acolo pe mare la Franci'a. Consórt'a sa principes'a Amali'a s'a dusu totu in Franci'a, unde a muritu in Febr. 1722. Cei doi prunci ai lui Rakoczi, Iosifu nascutu in 1700 si Georgie au fost reținuti in Vien'a, unde li s'a datu crescerea vécului loru, éra daca au crescutu mai mari, li s'a datu titlu de marchizi cu venitu anualu de 7000 si de 6000 fl.; au facutu inse datorii fórte multe, apoi au fugitu, Iosifu la Roma, Georgie la Paris, unde au mersu si frate-seu. In 1738 dupa innoirea resboiului turco-austriacu Sultanulu denumise pe Georgie principe alu Transilvaniei si'lu inaintase cu óste pâna la Vidinu in Bulgari'a; intr'aceea pap'a ilu escomunicase, austriacii ilu spendiurara in effigie (portretu), éra elu nefericitulu emigratu facù bine si muri in 9 Nov. alu aceluiasi anu la Cernavoda in etate de ani 38.¹⁾

§ 52. Evenimente transilvane din epoc'a curutiloru lui RAKOCZI. Odata ce foculu revolutiunei s'a incinsu la 1703 in Ungari'a, flacarile lui au trecut uie in Transilvania. Memori'a curutiloru lui Franciscu Rakoczi a remasu in mintile popóraloru acestei tieri cá unu blastemu cerescu. Din câte publicaseramu noi despre acelu resboiu civilu dupa chronicariulu Mich. Cserei in »Transilvania« mai preste totu anulu 1869 facemu si aici locu la unele episóde din acela.

»Ostile lui Rákoczi inmultinduse pe fiacare di, curendu ocupà Muncaciulu si cetatea Muran cu fómea si puse intren-

¹⁾ Scrisórea emigratului Clemente Mikes.

sele garnisóna de a sa; dupa aceea supune Maramurasiulu, éra cetatea Hust inca 'io predà comandantele nemtiescu. Oradea-mare o supune la blocada tare, éra de acolo trece la Satmar. Déca comisarii nemtiesci de aprovizionamentu aru fi fostu ómeni drepti, atunci pre càtu de bine era fortificate Satmar si celelalte locuri, niciodata Rákoczi nu lear fi luat; necairi inse in fortaretia provisiune (nutrementu) nu era; caus'a era, cà acei comisari in locu de victualii luasera dela comitate bani, pe carii ii ținura pentru sine. De aceea Satmar inca ajunse curendu in strimțóre.«

»Klöckesperg, generalulu din Brasiovu, primí porunca dela imperatulu, cà se ésa din Transilvani'a cu calarime alésa spre ajutoriu la Satmar. Rabutin inse fiindu generalu bunu si cu minte, se induplecà anevoia, cá se desmembreze trupele nemtiesci din Transilvani'a, pentrucà elu aflá, ca ar fi mai bine cá se ésa cù óstea intréga, se bata pe Rakoczi, se scape si Satmarulu, ceea ce in adeveru ar fi fostu si mai bine. Elu inse neputenduse opune la porunc'a imperatului, Klöckesperg esi cu siese sute de calareti la Satmar si pe curutii de prin pregiuru ii batù de multe ori, multi au si peritu acolo. Mai pe urma lipsindule victualiile, a fostu constrinsu a preda Satmarulu, pe care Rákoczi puse de'lu ruinara pàna la pamentu; éra curutii in contra juramentului pusu nu detera nemtiloru drumulu, ci atàta'i portara prin Transilvani'a in susu si in josu, si ii mortificara neincetatu, pàna ce jurara se ei la curuti.«

»Éra Rabutin vediendu cà foculu din Ungari'a s'a incinsu si preste Transilvani'a, a facutu a se transporta la Sibiiu cantitati fórte mari de gràu, ovesu, fenu si alte victualii, éra din fortaretie mai tóta tunari'a o transpórta la Sibiiu si asia 'lu fortifica, incàtu ar pune la grija si pre armat'a imperatului turcescu séu a regelui francescu, déca l'aru impresura. Totu asia asiedià elu garnisóne in Deva, Clusiu, Bethlénu, Gherl'a, Gurgiu, Brasieu, Bistriti'a, éra apoi pre tóte celelalte trupe le comandà la Sibiiu. Boieriloru si magnatiloru transilvani le porunci, cá se se mute cu locuinti'a la Sibiiu. Se si mutara. Dupà acestea sub comand'a lui Sam. Bethlen trimise la St. Benedicu una trupa de cincii sute de secui; pe acestia inse curutii veniti in numeru considerabile sub co-

mand'a colonelului Plosvai, desdeminétia ii batura; acolo perira multi secui, multi altii ajunsera si in captivitate, éra Sam. Bethlen o tuli la fuga.«

»Generalulu porunci de nou, cá Stefanu Thorocz kai, marele capitanu din scaunulu Ariesiului, se se scóle cu alta óste secuiesca si la Bonțid'a se veghieze asupra curutiloru. Acestia inca o patira fórté reu, pentrucà venindu asupra loru Pavelu Orosz cu câteva mii de curuti pedestrii si calari, ii sparsera; multi dintre acei sarmani de secui au peritu si acolo, éra ceilalti o luara la fuga. Stefanu Thorocz kai ajunse in captivitate, dupa aceea venindu'i poft'a, inrolanduse jurà si elu la curuti. Acestu omu apoi a si depredatu Transilvani'a de'npreuna cu Michailu Teleki, Lad. Vay, Pavelu Kaszás si Lad. Csáki. In Clusiu érá pe atunci cá vreo cinci sute óste nemtiésca si vreo duóa sute sèrbi. Acea óste totu in dio'a in care batusera pe Thorocz kai, esise pàna la Apahid'a, fàra cá se scia ceva de iruptiunea curutiloru. Pavelu Orosz impartindu'si óstea intréga in duóa, curutii alergara totuodata si in contra nemtiloru. Nemtii coplesiti de miile curutiloru, n'au pututu face neci macar una puscatura. Atàtu din nemti, càtu si din sèrbi perira multi, éra unu capitanu, anume Duffrener, omu placutu alu lui Rabutin, inca peri acolo. Ceilalti scapara cu fug'a in Clusiu. Dintre curuti n'au peritu mai multi cá duoispredece. Érá déca atunci Pavelu Orosz ar fi purcesu indata asupra Clusiului, nemtii se spaimantasera atàtu de multu, in càtu ar fi inchinatu cetatea indata. Pavelu Orosz inse neavendu dela Rákoczi ordinu mai departe, se întórse la Rákoczi cu predi nenumerate, pe care le rapira dela sermanii ardeleni in mersulu loru.«

»Éra Rákoczi impresurase atàtu Cetatea-de-pétra, càtu si Siomleulu. In Siomleu era unu locotenente nemtiescu cu douadeci si cinci de pedestrii venatori. Capitanu comandante ungurescu era acolo Franciscu Boér, carele fiindu omu molatecu si fricosu, de si avea sub comand'a sa câteva sute de ostasi eesercitati si curagiosi, cu cari ar fi pututu face curutiloru resistentia pe unu tempu órecare, parasí Siomleulu si fugí in Transilvani'a. Rabutin ilu dà in judecat'a gubernului, acesta 'lu lipsesce de rangu si de onóre, éra pentru crutiarea vietiei lui este lasatu la grati'a si autoritatea imperatului.

Ostile dela Sîmleu, ne mai avendu capitanu, isi alegu de comandante pe unu omu, anume Pavelu Kaszás, apoi trecu la Rákoczi. Acestia apoi depredara pretotindeni in Transilvani'a cu canii si talcharii de romani din Cetatea-de-pétra; acestia mánara nenumeratele eparii (stave), boi, oi din Transilvani'a si depredara tíer'a intréga.¹⁾ Din contra locotenentele nemtiescu necidecum nu inchinà cetatea, de si era unu locu ticalosu si ruinat; curutii ilu luara cu asaltu. Acolo perí cu gloria atátu locotenentele, càtu si ostasii sei, éra Rákoczi isi asiedià acolo haiducii sei. Rabutin catranitu pentru ocuparea Sîmleului, trimise acolo sèrbi numerosi, carii asaltandu orasiulu in capu de nópte, ilu detera flacareloru si adusera de acolo predi fórte mari, bani si vestimente. Totu atunci dearsera si Zalaulu. Acum Cetatea-de-pétra inca ajunsese in strimtóre atátu de mare, in càtu mai multu de trei séu patru óre nu s'ar fi pututu tiné; Rabutin inse manecandu dela Sibiiu cu doua mii de calareti, ii merse intr'ajutoriu si taiandu multi dintre curutii de prin pregiuru, aprovisionà cetatea de nou cu garnisóna si victualii; pe Mich. Teleki, carele era capitanulu Cetatei-de-pétra, inca'lu lasà acolo, pe nevasta-sa inse, pe prunci si tóte tesaurele casei Telekiane, pe care acea familia le ținea totudeaun'a acolo, scapandule de curuti, le readuse in pace si le escortà la Gurghíu; éra déca Rabutin nu ar fi mersu

¹⁾ In originalu: „Ezek praedálának azután mindenütt Erdélyben, a kővári kutya tolvaj oláhokkal; ezek hajták ki a számtalan ménest, ökröt, juhót Erdélyből s elpusztíták az egész országot.“

Departa se fia dela noi, a voi se desculpamu pe romanu vreo-data numai pentrucà este romanu; atáta totusi observamu si la loculu acesta, cà poporulu dela sine nu ar preda si nu ar comite crudimi nici chiaru in timpu de guera civila, déca nu 'i ar porunci insii oficiarii, carii ilu comanda. In an. 1848/9 de ees. nici chiaru secuii transilvani nu aru fi comisu atátea blastematii, déca nu 'i aru fi iritatu, ba adesea tocma comandatu oficiarii loru, incependu inca dela Maiu 1848, de candu se apucasera se tunda pe femeile romanesci in bataia de jocu. Istori'a pastrà numele multoru comandanti mari, mijlocii si mitutei, despre carii se scie curatu, cà ei au fostu, carii au comandatu: mergeti jafuiti totu, manati vitele si dati focu locuințieloru. Noi insine amu cunoscutu càtiva oficiari de aceia. Faptele loru apoi produsera represalii infricosiate din partea romanésca.

atunci acolo, cetatea era se cada in manile curutiloru, carii pe Mich. Teleki l'aru fi omoritu cu nevasta, cu prunci cu totu. Era adica sub cetate (intre impresuratorii cetatei) unu omu, anume Lad. Mosa, pe carele Mich. Teleki inainte de aceea ilu persecutase de mai multe dati; de aceea elu jurase, că indata ce va mijloci luarea cetatei, va si pune, că pre Teleki se'lu traga in tiépa. Dieu că acela o-ar fi si facutu. Éra Mich. Teleki a multiamitu cá unu cane, atátu pentru mult'a gratia a imperatului nemtiescu aratata cătra cas'a lui Teleki, cătu si bunavointi'a cea mare a generalulu Rabutin, pentrucă puçinu dupa aceea incepù a negotia in secretu fàra scirea comandantelui cu curutii si cu garnisón'a din cetate si pre acestia 'i induplecà, cá se predé curutiloru cetatea. O au si datu, pe comandantele nemtiescu ilu arestara, éra garnisón'a trecù la curuti. Lui Mich. Teleki ii detera curutii capitani'a Cetatei-de-pétra, éra Rakoczi ilu trimise impreuna cu Thorockzai, pentrucá si pe Transilvani'a se o revolteze. Asia se si intemplà.«¹⁾

»Era una ametiéla infricosiata din tóte partile in Transilvani'a. Domni, magnati, nobili, incarcanduse pe cara, alergá si fugéa in cetatile si orasiile invecinate, éra averea tóta, mai alesu bucate, vite le remanea afara, pe care apoi multimea talchariloru de curuti le depredá pre tóte, intru atàta, încátu multi domni, magnati si boieri de omenía, despoliati de tóta averea loru, ajunsera curatu la traista de cersietoriu. Cine ar puté descrie séu enumera, câte daune facura (curutii) in Transilvani'a si cătu au depredatu. Cutezu a scrie in cugetu curatu, că tiér'a ar fi pututu plati imperatului nemtiescu contributiunea pe cincidieci de ani, din acea multime de daune, si totusi tiér'a din acea cauza nu s'ar fi depredatu pàna la atàt'a. Invatia, scump'a mea patria, Transilvania, cum se te inprietinesci, cum se te aliezi de aci 'nainte cu ungurenii, pentrucă stricatiunea si ruin'a Transilvaniei totudeauna i s'a trasu dela Ungari'a; acei ómeni din Ungari'a, neconstantii,

¹⁾ Cserei nu spune, déca acestu Michailu Teleki a fostu fiulu famosulu Mich. Teleki, care perise in bătăli'a dela Zernesci; acésta inse se póte afla dupa arborele genealogicu si alte documente de ale familiei Teleki.

turburatori, trântori, îngânfati, ambiciosi, sarantoci, ómeni de nimicu, predatori, totudeauna s'au restauratu din averile locuitoriloru ardeleni, cari sunt economi buni si pastratori.«

»Eu tocma pre candu curutii depredara pe Sam. Bethlen, eram in Alb'a-Iuli'a, de unde m'am cerutu acasa, pentrucá se'mi asiediu famili'a la vreunu locu siguru. De atunci nici cá mai vediuu pe bietulu Stef. Apor, pentrucá am remasu strimtoratu la alta parte. Pána atunci nevasta-mea se mutase cu totulu din Calu la Murasiu-Osiorheiu; a venitu inse porunca dela generalulu, cá oricâti boieri nu se voru trage la vreunu locu, unde se afla garnisóna nemtiésca, pre toti ii va trece prin sabia; asia strimtoratu am trebuitu se me mutu in fortaréti'a dela Gurghiu. Mai tóte lucrurile din casa, vinurile, grâulu imi remasera in M.-Osiorheiu, unde le si depredara curutii. In Gurghiu nu am avutu nimicu pentru intertentiunea mea, ci binevoitorii mei de acolo me ajutara cu vinu si cu grâu. Epari'a mea din scaunulu Marasiului si vitele cornute leam mánatu sub Gurghiu, si de acolo le dusera lotrii din Cetatea-de-pétra impreuna cu oile, încátu nu'mi remase nici macar unu vitielu. Caii mei telegari iam trimisu la Aita impreuna cu doui sierbi, pentrucá pe atunci curutii inca nu strabatusera până acolo; inse nici pe aceia nu iam mai vediutu, pentrucá atátu sierbitorii câtu si caii mei se imbracara in piele de curuti.«

»Totu pe atunci generalulu trimise si capitani unguri pe la tóte locurile; la Murasiu-Osiorheiu pe Emericu Botos, la Gurghiu pe Lad. Banffi, la Alb'a-Iuli'a pe Mich. Sava, la Blasiu pe Laurentiu Pekri, impreuna cu nobilimea armata de prin comitate. Éra Rakoczi trimise in Transilvani'a pe unu capitanu anume Stef. Guthi, unu ateistu, afurisitu, blastematu, suduitoriu, curvariu, asasinu, bețivu, cu numeru mare de curuti, carii mergendu asupra Albei-Iuliei, mai antaiu fú batutu reu de nemti, dupa aceea venindu cu óste nóua, luá Alb'a-Iuli'a. Mich. Sava s'a facutu curutiu, éra curutii ii incrediura lui administrarea fiscalitatiloru din Transilvani'a, elu inse ținù prea multu pe sam'a sa din venituri; de aceea. Rakoczi chiamandu'lu la sine, ilu puse la arestu, éra in loculu lui trimise in Ardélu pe unu slavacu ticalosu si omu de

nimicu, anume Rádovánczki. Ori a furatu Sava, ori nu, Rádovánczki inse a furatu de douaori atăt'a, si inavutienduse fórte, asia a esitu din Transilvani'a. Guthi trecù dela Alb'a-Iuli'a la Blasiu, unde opumnandu castelulu ilu ocupà, apoi atātu pe Pekri, cātu si pe nobilii, carii era cu elu ii trimise la Rakoczi. Aceia inca toti se facura curuti. Rakoczi inaltia pe Pekri la rangul de generalu, apoi ilu trimise la Moravi'a si Austri'a. Acolo (curutii) comiseră totu feliiulu de crime, sâte si orasie detera flacariloru, barbati, femei, prunci aruncara in sabia, mánara cu sine vite cornute si eparii nenumerate si Pekri se re'ntórse cu predi infricosiate, încātu ii esi numele de mare erou; pentrucà intre curuti pe aceia ii ținu de ómeni bravi, carii sciu mai bine omori si prada. De acolo Rakoczi ilu trimise in Transilvani'a. Acestu Laurentiu Pekri depredà si Transilvani'a preste totu.«

»Rebeliunea resbatù curendu si in Secuime, pentrucà in Trei-scaune Sigismundu Székely, carele si mai inainte de acésta vagabundase multu cu Tökölyi, fiindu si omu reu, falosu si inganfatu, impreuna cu T. Nemes si cu acelu M. Henter, care inca erá unu mare blastematu, incepura se farmece pe nobilime, pàna ce o castigara in partea lui Rakoczi mai pre tóta. Acestia voiá se insiele la Illyefalva si pre comandantele nemtiescu din Brasiovu, anume br. Wellenstein sub pretestu, cá si cum aru voi a se consulta cu elu in interesulu servitiului imperatescu, in adeveru inse, pentrucà se puna man'a pe elu. Cela inse era omu invetiatu si cu minte, apoi ilu si preinsciintiasera din Trei-scaune despre planulu secuiloru. Deci elu nu esí din Brasiovu, ci le anuntia, cá se se pórte asia, încātu nici in venitoriu se nu le para reu. Éra in Ciucu Ivanu Sándor, care era vicecapitanu, cu logofetulu Thamás si cu adunatur'a si talchariulu de Georgie Horváth, care mai inainte fiindu sierbitoriu la maiorulu Donec din regimentulu lui Rabutin si candu cu luarea Satmarului furandu telegarii lui Donec, fugise la curuti si apoi in Ciucu se insurà cu fiic'a lui Andreiu Incze, acestia dicu, pornira óstea intréga din Ciucu spre rebeliune, éra pe judele primariu regescu (prefectu) anume Benedictu Henter arestandu'lu, ilu jurara cu forti'a pe credintia càtra Rakoczi. Si fiind-cà in Ciucu la pasulu Gyimes era atātu lobonti nemti, cātu si

lobonti haiduci,¹⁾ carii de mai înainte avea a priveghiá asupra iruptiunii tatariloru, secuui conspirara in secretu cu haiducii unguresci in contra nemtiloru. Locotenentele aflandu de lucrulu acesta, cu cei cincidieci muschetari (pedestrasi) ai sei era se ésa din Ciucu la Brasiovu. Elu si apucase a veni in Ciuculu-de-josu pàna la unu satu, anume St. Giorgiu. Acolo haiducii impreunati cu óstea din Ciucu le esira înainte, din cauza cà Ioanu Sándor si logofetulu Déak ținendu adunare in monastirea franciscaniloru din Ciucu, acolo decisera, cà se omóre pe nemti, éra sântii parinti inca au incuviintiatu unu atare asasinatu pe fatia. Nemtii punenduse in linia, incepura se traga din pusci. Atunci vediendu haiducii si ciucanii, cà fàra periculu mare nu voru infrange pe nemti, li se jurara, cà numai se depuna armele si apoi se potu duce in pace. Nemtii vai-de-capulu loru, dandu celora crediementu, depusera armele. Atunci ceia rapedienduse indata asupra loru, ii taiara pre toti pàna la unulu, ceea ce nu ar fi facutu nici turculu celu pàganu. Haiducii si ciucanii au macelatu inca si pre femeile si pe pruncii nemtiloru. Pentru acésta inse Ciuculu intregu isi luà resplat'a si o ia pàna in dio'a de astadi. Ioanu Sándor si logofetulu Thamás se trasera in monastire. Generalulu Rabutin cerù de multeori dela barati pre acei asasini publici, ei inse nicidecum nu voira se'i dea afara. Hei parinti santi, séu mai bine parinti neruşinati, de aru fi facutu popii nostrii reformati aceea ce ati facutu voi, ati revolta in contra nóstra ceriulu si pamentulu; vóua inse tóte lucrurile rele ve sunt ertate, sub masc'a santitateri la voi se pretrecu tóte blastematiile.»

»Aflandu generalulu Rabutin despre rebeliunea secuiloru, trimite pe episcopulu armenescu impreuna cu Mich. Mikes, care era mare capitanu in Trei-scaune si pe atunci se aflà in Sibiiu, pentrucá mergèndu in Secuime, se domolésca rebeliunea. Câtiva nemti ii escortá. Pre candu ajunsera aprópe de Brasiovu, curutii din Trei-scaune fiindu la satulu sasescu Hermanu si aflandu despre venirea lui Mikes, ii esira înainte câteva sute dintre ei. Nemtii scapara cu fug'a in pace. Mich. Mikes fiindu omu morbosu, fu prinsu impreuna cu episcopulu

¹⁾ Adica ungureni catolici, adusi din Ungari'a încóce.

armenescu. Acû multîmea plebei nebune se inieptà asupra lui Mikes si de cîteva ori au voitu se'lu omóre si in cortelu, déca nu l'aru fi aparatu cîtiva dintre vechii sei sierbi, carii acmù se facusera si ei curuti. Din Transilvani'a 'lu ducu la Rakoczi; acolo curendu se si face curutiu, de si elu se bucurase de multa gratia imperatésca. Pe Mikes inca 'lu facura generalu, apoi vení in Transilvani'a si elu a fostu, carele a datu focu suburbiiloru Brasiovului, impreuna cu Toma Nemes, din care cauza sasii din Brasiovu pâna in dio'a de astadi sunt fórte maniosi pe elu. Rakoczi a fortiatu destulu si pre episcopulu armenescu, pentrucá se'i jure lui credintia, inse nu l'a potutu indupleca; de aceea 'lu si tienù in captivitate indelungata; in fine 'i dete drumulu. Acelu episcopu calatori la Vien'a, éra de acolo se re'ntórse in Transilvani'a.¹⁾

La a. 1704 Cserei incepe mai antaiu cu descrierea rebeliunei secuiloru, carii incepura a se depreda, ucide si aprinde unii pre altii, dupa cum adica unii se tienea de partit'a lui Franciscu Rakoczi, éra altii de a casei Habsburg, curuti si lobonti. Primele inceputuri le face unulu Sándor János din scaunulu Ciucu, care esindu cu fiii sei cá si unu tataru be-tranu, adaoge cronicariulu, impreuna cu logofetulu Toma si cu Georgie Horváth, depredara tóte averile lui Stef. Apor, câte le avea elu in Ciucu. De acolo venindu ei in scaunulu Odor-heiu, depredara averile toturoru boieriloru, cãti se aflá strim-torati, in cetãti, éra din ladíle loru, pe care le sparsera, au dusu nenumerate scule, margele, pietrii nestimate, argintarii, vestmente, au mánatu cai, boi, bivoli, oi, éra dela sate inca stórsera câte doua pâna in trei sute de fiorini, si asia se in-tórsera in Ciucu cu nespuse pradatiuni.

Vediendu Rabutin cà nu mai e gluma, trimise in Trei-scaune pe vicecolonelulu seu Graven cu cîteva sute de calareti,

¹⁾ Am tradusu anulu 1703 intregu, pentrucá si de ací se se cunósca pre catu se póte mai bine, originea revolutiunei lui Rákoczi, din care curtea Vienei trase din nou invetiaturi si macsime, dupa care avea se réga si se guberne pe acestu mare principatu. Cserei se apucase de scrierea acestei cronice, precum singuru spune indata la inceputulu cronicei sale, in 16. Decembre 1709 si continuà a serie pâna in a. 1711. Candu a inceputu elu a scrie, era trecutu de 39 de ani, adica omu matoru, preste acésta elu si astadata se aflá in mijloculu teatrului de guera.

era la Odorheiu trimise pe baronulu Tige cu alte ostiri. Graven ajunsese la Codlea. Câteva mii de curuti din Trei-scaune si Giurgiu stá pe atunci de betía la Herman, pre candu le aducu scirea, cá vinu nemtii. Curutii era comandati de M. Henter. Fiindu toti beti, apucara in fuga spre Codlea. De aru fi avutu ei unu comandante intieleptu, usioru aru fi potutu macela pe acei nemti puçini. Nemtii inse punenduse in linia dincolo de vale, acei secui nebuni inaintara tocma intr'acolo. Nemtii incepura a trage din pusci; secuii indata o si tulira la fuga, era serbii luandu'i la góna pre siesu inainte, ii taia, încátu din secui perira mai multe sute, era dintre nemti nici unulu nu a peritu. Sarmanulu Andreiu Szabo din Ciucu inca a peritu aici, era baratulu (calugarulu parochu) din Baraoltu (Baroth) voindu a scóte si elu sabi'a in contra profesiunei sale, ilu taiara si pre elu acolo, era reverend'a 'io adusera la Brasiovu. Vitezulu generalu Mich. Henter isi aratá calcáiele, si necutezandu a se opri nici in Trei-scaune, trecù in Tiér'a munteńsca, era in loculu lui pusera generalu pe Petru Kálnoki.

Graven bucuranduse de victoria, merse in Trei-scaune, unde a datu focu la tóte satele din scaunulu Sepsi, era locuitorii fugira la paduri. In Ciucu n'a intratu, din cauza cá nu avuse porunca pentru mai departe. Graven ardiendu Trei-scaunele, spargundu si depredandu ladile magnatiloru si ale altoru nobili secui, ascunse in castelele din tienutulu Barsei, se reintórse la Sibiu cu mare castigu.

Intre acestea capitanulu de curuti Stefanu Guthi venindu in scaunulu Murasiului si luandu cu sine tóte ostile, ajunsese la Tergulu-de-Murasiu (Marosvásárhely). Acolo elu dearse una parte mare a orasiului si o depredá, era fortaréti'a pentru atunci nu o a pututu lua, pentrucá orasianii s'au purtatu in adeveru bine si au impuşcatu pre mai multi dintre curuti. De acolo Guthi trecù la Odorheiu, unde locotenentele nemtiescu predete cetatiui'a, era elu insusi cu pedestrasii sei trecù la curuti. Guthi resculá pre toti secuii din scaunulu Odorheiu, chiamá si pre cei din Ciucu la sine, carii au si venitu, in cátu acum óstea se multíse la câteva mii, cu care elu plecandu, se asiediá la Holdvilág. Baronulu Tige inca ajunsese acolo cu vreo cincisute de calareti nemtiesci. La acelu locu puçinii nemti érasí batura pe acea multime dobitocésca, pentru-

cà îndata ce începura se pusce din castrele nemptiesci cu treascuri, secuimea o si tulí la fuga. Éra Guthi fiindu si atunci beatu, o luà si elu la fuga, éra nemptii si sêrbii taiara multi, mai alesu din pedestrima secuiesca, încatu acolo cadiura preste un'a miie trei sute. Guthi scapà cu fug'a pâna la Turd'a, unde Pavelu Kaszás ilu ucise din porunc'a lui Franciscu Rakoczi. Asia 'lu batù Ddieu pentru multele lui fãrãde-legi. Éra apoi baronulu Tigé dupa batalia dete focu scaunulu lui Odorheiu.

Acum comandantele supremu alu curutîmei ardelene se facù Stefanu Thoroczkaí, éra cu elu era Laurentiu Pekri, Mich. Teleki, Lad. Vay, Pav. Kaszás, Stef. Gyárfás, Nyuzó si alti mai multi capitani de curuti, cu carii a mersu asupra Sibiuului. Rabutin inca esî din cetate. De si curutii era de diece ori atãtia, pre cãti era nemptii, totusi elu se aruncà asupra lor; éra ei ne potendu suferí puşcaturile nemtiloru, o luara la fuga, si intr'unu siantiu noroiosu perira nenumarati, multi din ei cadiendu si in captivitate, fusera dusi in Sibiu. . . .

De aci înainte cronicariulu mai arata, cà Thoroczkaí readunandu'si óstea, pe Pav. Kaszás ilu trimise la St. Pauru, unde si acesta fu batutu reu, perdiendu vreo dóua sute din ai sei. Cu tóte acestea mai tardú cadiura in potestatea curutiloru locurile fortificate St. Pauru, Betleanu, Bistriti'a, Unedór'a si Dev'a. Clusiulu era impresuratu de óstea lui Teleki. Rabutin purcese asupra lor numai cu dóua mii de ostasi, respinse pe Thoroczkaí, care'lu asteptase la Cucerdea spre a'lu impedece, se nu tréca Murasiulu. Atunci Thoroczkaí apucandu înainte, isi impreuna óstea cu a lui Teleki. Acea óste unita facea ori si cum vreo douaspreiece mii calarime si pedestrima si asteptá pe Rabutin in linii regulate. Inca si oficiarii nemptiesci se ingrijara vediendu acea óste numerosa de curuti, si nu'lu inbarbatá cá se dea peptu cu ei. Rabutin inse dupace 'i infruntà aspru, comandà a se sufla trômbitiile si inaintà asupra curutiloru. Era intre curuti vreo cinci sute pedestrima nemptiesca, care tradandu pe imperatulu, trecuse la Rakoczi si stá sub comand'a capitanulu dela Odorheiu, care inca trecuse la curuti. Acestia mai ţinura cevasi la bataia si impuşcãra pre cãtiva nemti de ai lui Rabutin; curutii inse si anume faimosulu banditu (talchariu) Pavelu Kaszás mai antaiu apu-

candu la fuga, o tulira si ceilalti toti, éra sêrbii si nemtii persecutandu'i indelungatu, ucisera multi din trensii. Stef. Thoroczkaí inca fugí, apoi multu tempu nu cutezà a merge inaintea lui Rakoczi, din cauza cà acea periciune i se imputà acestuia si lui Kaszás.

Dupa acestea Rakoczi puse pe curutii din Transilvani'a sub comand'a lui Laurentiu Pekri. Rabutin dupa batalia intrà in Clusiu, unde aruncà contributiune belica, apoi dispuse ruinarea muriloru cetatei pàna la càtiva stànjini; dupa aceea impreuna cu garnisón'a nemtiésca de acolo se re'ntórse la Sibiiu in pace. De aici trimise in tóte partile, pentrucá se adune cantitati fórté mari de victualii la Sibiiu; éra la Médeasiu comandà pe baronulu Tige cu câteva sute de calareti, pentrucá se stea acolo si se observe pe curuti; éra pe Graven ilu espedà din nou in Trei-scaune, pentrucá se desarme pe secui. Era una confusiune infricosiata in tiéra, pentrucà cei carii se ținea de partit'a curutiloru, de fric'a némtiului fugea la paduri, la munti si ori unde putea, pàna candu mai tardiu apucandu la comanda Laurentiu Pekri, adunà pe curutiéa respandita si descinse la Teremi'a, de unde inaintà una parte de óste càtra Trei-scaune in contra lui Graven. Acesta aflandu cà vinu curutii numerosi secuiloru in ajutoriu, avendu elu numai siese sute cu sine, se reintórse la Sibiiu. Curutii inca'i calcara in urma si 'lu ajunsera in districtulu Fagarasiului la satulu Sierpení (Siarcai'a). De si curutii mai antaiu se inieptara cu iutiéla asupra nemtiloru, încàtu una aripa incepù se fuga si pe multi nemti taiara, mai pre urma inse némtiulu reculegùnduse, batù pe curuti si'i luà la fuga, éra Graven se reintórse la Sibiiu cu multi nemti vulnerati. »Fiind-cà tiér'a nu mai putea contribui pentru armata cà inainte de aceea, Rabutin, dupace se întórse la Sibiiu, poruncí guberniului, cà se scóta indata una suta mii de fiorini pentru armata. Guberniulu neaflandu altu modu, se tacsara (membrii guberniului) mai antai pe sine, apoi pre ceilalti domni si prenobili, si facùndu sum'a intréga, o detera lui Rabutin. Eu inca am datu atunci una suta fiorini. Stefanu Apor nu se prea invoia cu acea contributiune personala, Rabutin inse 'i trimise vorba cà: pàna ce va luà cardinalulu Kollonics scirea, pàna atunci dieu elu (Rabutin) ii va pune capulu (lui Apor) la curu, apoi

atunci, déca lui Kollonics îi va fi parendu reu, se ilu cöse érași la gútu. St. Apor inspaimantatu, singuru numerà diece mii de fiorini.«

»Bietulu Nicolae Bethlen inca a patît'o in Sibiiu. Totudeauna am audítu, cà nimeni nu este destulu de intieleptu pentru sine, si cà candu cade unu omu intieleptu, caderea lui totudeauna e mai grea decâtu a celui simplu. Tocma asia o patí si elu, de si in Transilvani'a nimeni nu ajungea cu elu la minte si istețîme, si pentru intieleptiunea lui cea mare ar fi pututu avea auctoritate si între primii ministrii ai imperatului romaniloru. Elu facù una nebunia mare, cà-ci scrise unu proiectu despre modulu, cum se fia gubernata Transilvani'a, cá adica soçi'a principelui Transilvaniei se fia cu adevveratu din cas'a austriaca, se dea inse tributu si turciloru. In scriptulu seu mai sunt si alte secaturi de acestea, de care si-ar putea bate jocu si unu omu cu mintea marginita. Elu dedese acelu proiectu in secretu la man'a unui grecu cunoscutu lui, anume Stefanu Pană, care pe atunci voiá se mérga la Vien'a, pentrucá se'lu dea oratoriloru (plenipotentiloru) Angliei, pentrucá pe atunci decurgea negociatiuni între imperatulu nemtiescu si între unguri, éra ambasadorii Angliei si ai Olandiei venisera in josu la Sambat'a-mare pentru conferentia. Acelu grecu duse memorialulu la Rabutin si 'i spuse, cà Nicolae Bethlen voiesce se'lu trimita prin elu la conferentia. Rabutin citindu'lu si manienduse, arestéza pe N. Bethlen si poruncesce guberniului cá se'lu dea in judecata. Generalulu era mai de înainte maniosu pe N. Bethlen, din cauza cà acesta singuru cunoscea atátu politic'a din tóta Europ'a, càtu si pe a cabinetului imperatescu, elu nu voiá se lingusiésca nici pe generalu, nici pre ceilalti oficiari nemtiesci, precum facea ceilalti domni de unguru, carii îi adorá mai cá pre Dumnedieu, si la unu tandala de cornetariu inca'i dá titlu de illustrissimus. Gubernatorulu (Georgie Banffi) inca nu'lu iubea, pentrucá elu, Bethlen, adesea mustrá pe gubernatoru pentru multe lucruri rele, apoi fiindcá si gubernatorulu era unu omu fórte rapitoriu,¹⁾ Nicolae Bethlen ilu impededá la multe lucruri de acelea. Stef. Apor îi era inemicu de mórte, cá si ceilalti domni papistasi. Inse

¹⁾ Mivel a gubernator cape-rape ember vala, dice cronicariulu.

neci coreligiunarii sei nu era prea indestulati cu densulu, din caus'a trufiei lui. Asia usioru conspirara in contra lui si toti ii voiá perirea. Directorulu ilu citá pentru acelu proiectu cá pentru not'a infidelitateri, macarcá acelu scriptu alu lui Bethlen judecatu cu mintea sanetósa nici-unadata nu ar fi meritatu nota, pentrucá déca stá in voi'a domniloru consiliari a 'si dá voturi opuse unele la altele tocma si in present'i'a principelui, regelui, imperatului, si pentru aceea nimeni nu póte numí tradatoriu pe celalaltu, pentruce se nu fia liberu a sí face proiecte pe unu tempu, candu tiér'a se afla intr'una disordine asia mare, pentrucá regimulu ei se se póta restaura in ordine si forma càtu se póte mai buna. Pe urm'a pracsei celei nelegale si periculóse incepute asupra lui Em. Iosika detera porunca, cá fiacare judecatoriu se'si dea votulu seu in scrisu, si la multi, cari nu voiá se voteze in contra consciintiei sententia de mórte asupra lui din caus'a acelu scriptu nebunescu, pentru care inse nu meritá mórte, nici vreuna scadere in averile sale, le intórsera voturile, unora si de câte cincii si siese ori, pàna candu ii silira, cá se voteze asupra'i not'a infidelitateri. Ilu si condamnara, éra Rabutin stá cu de- adinsulu, cá se'i ia viéti'a; Nicolae Bethlen inse'si apelá caus'a la imperatulu, apoi ilu dusera si pre elu la Vien'a si de atunci este acolo, nici credu cà'lu voru mai lasa in patria.¹⁾

In a. 1704, pre candu se intemplasera la Sibiiu cele impartasite mai in susu, cronicariulu nostru se aflá strimtoratu cu famili'a sa inca totu in fortaréti'a Gurghiu (Gör-gény), unde se mai aflá preste treidiecei familii nobile, precum: Teleki, Vay, Macskási, Bánffi, Vas s. a. s. a. Fortaréti'a era aparata numai de patrudiecei si siese ostasi nemptiesci, comandati de unu locotenente si de unu numeru órecare de nobili din comitatulu Turdei, carii jurasera credintia imperatului. Curutii, carii impresurasera fortaréti'a, era candu mai multi, candu mai puçini, se portá inse fórte misielesce, încátu cei din fortarétia au fostu in stare de a face patrudiecei si dóua de eruptiuni asupra loru. Cu tóte acestea Gurghiulu in fine totu a caditu in manile curutiloru; pentrucá Mich. Teleki junior, care fusese capitanu alu Cetatei-

¹⁾ Nu l'au mai lasatu.

de-pétra pe partea lobontiloru, trecù si elu la curuti, apoi venindu asupra Gurghiului, unde se aflá si famili'a Telekiana, dupa câteva incercari desierte de a luá fortaréti'a, apucà pe alta cale, de si rusinósa, inse nesangerósa; elu adeca promise locotenentelui nemtiescu una miie de galbini si rangu de colonelu, déca acesta va da fortaréti'a si va trece la curuti. Asia se si intemplà.

In tómn'a acestui anu in dio'a de St. Martinu faimosulu comite Stefanu Apor, fanaticulu patronu alu iesutiloru, murí in Sibiiu lovitu de apoplecsia, dupace doi ani intregi suferí de unu morbu fórte scàrnavu, adeca de scursórea sangelui prin partile genitáli. Una parte mare din averea lui cea colosalá apucaserá a o rapí si depredá curutii; cu tóte acestea elu totu avù de unde se mai lase iesutiloru una suta trei-dieci si dóua mii fiorini, éra preste acea suma mai remase una stare cá de trei sute de mii, care se impartí intre mai multi consangeni ai lui.

Pre candu decurgea acestea in Transilvani'a, caus'a lui Franciscu Rakoczi inaintá fórte bine in Ungari'a, pentrucà mai tóta Ungari'a cadiuse in potestatea lui; cetatile si cei mai multi magnati trecuserá la Rakoczi; numai palatinulu Paulu Eszterhás (Eszterházi) si càtiva magnati mai remasesera credintiosi casei Habsburg, de aceea ei s'au si retrasu la Vien'a. Totu in acelu anu Rakoczi indemnátu de Nicolae Bercséni incepù a bate moneda de arama, cu inscriptiunea Pro libertate, din care cauza poporulu numia acea moneda Libertas. Era inse mare blastematia cu acea moneda, pentrucà Rakoczi si toti ai sei facura specula spurcátá, cà-ce oprindu ei cercularea monetei de argintu in tíera, de alta parte cu monet'a de arama cumparara totu ei argintulu dela locuitori. (Adica tocma precum facura si in cele trei luni de vara din a. 1849, candu curutii cumpará barbatesce auru si note austriace, éra déca comerciantii nu voiá se schimbe de buna voia, ei luá cu forti'a.)

Vediendu Rakoczi, cà'i merge bine in Ungari'a, se prochiamá de sine de principe comandante alu Ungariei, apoi se apucà si de reorganisarea regimului. In Transilvani'a denumí unu consiliu, in care era: Mich. Barcsai, Mich. Teleki, cá tesaurariu, carele apoi despoià tíer'a tocma precum facuse

si tata-seu, Gavriilu Iosika, Ioanu Sárossi, apoi unu sasu, anume Klausenburger. Acestia representá guberniulu transilvanu alu lui Franciscu Rakoczi.

Dupa acestea cronicariulu trece érase la Ungari'a, de unde ne spune, cà vedindu imperatulu Leopoldu I. progresele cele mari ale lui Rakoczi, a trimisu pe Stefanu Szirmai cu unu consiliariu nemtíescu la Sâmbat'a-mare, pentru-cá se negocieze cu ungurii. Rakoczi inca 'si trimise pe plenipotențiarii sei. La acésta fapta istorica Cserei adaoge dela sine dicéndu: »Vedi atunci déca avea ungurii minte, se putea impaca cu imperatulu pre langa conditiuni bune. Rakoczi putea se castige si principatulu Transilvaniei; pentrucá cas'a austriaca de patru sute de ani nici-una-data nu a fostu asia strimtorata cá in acelu anu. Francii adeca ocupasera atátu Spani'a, câtu si parte mare din imperiu; armatele imperatului le batura de câteva ori. Mai dincóce in vecinatatea Vienei bavarulu ocupà mai tóte provinciile imperatului; éra ungurii ardea si depredá Moravi'a, Silesi'a, Austri'a, Stiri'a. Ci acei unguri nebuni credindu asia, cà cas'a austriaca are se péra, nu acceptara acele conditiuni bune, cu care'i inbiia imperatulu nemtíescu, ci pusera imperatului nesce conditiuni asia de estravagante, cá si cum nu aru tracta cu domnulu, ci cu iobagiulu loru; ba nu respectara nici pe Paget, renumitulu oratoru alu Angliei, care descinsese incóce spre a fi mijlocitoriu.«

Paget desgustatu de orgoliulu unguurescu si óresicum fiindu'i rusine, cà elu, carele fusese in stare de a impaca pe turci cu nemtii, la unguri nu are nici-unu respectu, manínduse pe densii, ii injurà cum ii vení la gura, apoi se intórse la Angli'a si nici cà mai vení. Anglii si olandii, carii cá protestanti dória se ajute inca pe protestantii din Ungari'a, vedindu trufi'a unguriloru, ii si mai lasara de capulu loru; asia negociatiunile dela Sâmbat'a-mare se sparsera. »Dupa aceea ungurii aru fi acceptatu si jumetate din acelea, cu care 'i inbiiese némtiulu. Asia o pate acela, care nu e indestulatu cu puçinu, cà nu'i dau nimicu. Gavriilu Bethlen, Bocskai si betranulu Rakoczi n'au facutu asia, ci curendu s'au impacatu cu imperatulu si au castigatu bine.«

Pe la finea acestui anu ducele Eugenu, comandantele armatei imperatesci si Marlborough, comandantele armatei bri-

tanice reportara victoriile cele ilustre asupra franciloru. In dio'a de Craciunu 1704 batù si generalulu Haissler pe curutii lui Rakoczi atàtu de tare, încàtu au ocupatu dela ei si Sambat'a-mare, unde se si asiedià pe érna.

Totu pe atunci ungurii ardeleni trimisera la Rakoczi pentru ajutoriu, pentrucà ei de sine nu se mai putea aparà in contra lui Rabutin. Rakoczi le trimise pe Simionu Forgách cu plenipotentia si cu rangu de generalu, dandu'i sub comanda siese mii de haiduci, calarime numerósa, tunuri mari de spartu murii si alte aparate belice. Inaintea lui Forgách vení Pavelu Gyürki cu óste imbracata prea frumosu, compusa inse din ómeni blastemati, infami si porci-de-cani.¹⁾

Vediendu acestia pe ostile ardeleni imbracate in sumane (tiundre), le scupà si le bajocuria. »Insusi Pav. Gyürki portanduse »cu una gravitate porcésca,« dise càtra Laurentiu Pekri: Dieu jupàne, ardelenii nu merita nici coji de pàne, pentrucà pàna acum aru fi trebuitu se tóce in capu chiaru si cu ciolane pe acei càtiva nemti miserabili, carii se afla in Transilvani'a. Ce este si acelu Mediasiu? Déca va voi Ddieu cá se mergu eu acolo, nici pentru dejunu nu voru fi de ajunsu óstei ce am cu mine.« Pekri rusinanduse, ii respunse numai atàt'a: »Dumneata jupàne poti se incerci, déca vei ajunge acolo; dieu inse in Transilvani'a veti da preste nemti mai buni, decàtu sunt cei din Ungari'a.« Dupa acestea Gyürki purcese in adeveru asupra Mediasiuului; ci baronulu Tige ii esí inainte si'lu batù atàtu de bine, încàtu preste dóua sute cincideci curuti de Ungari'a remasera morti, éra Gyürki sarindu din sania sí incalecandu unu calu, scapà abia cu fug'a pàna la Cetate-de-balta, rusinatu si bajocoritu de toti ardelenii.

In aceeasi érna esindu si comandantele din Brasiovu in contra curutiloru secui asiediati la satulu Herman, ii sparse si 'i luà la fuga, éra satului ii dete focu. Petru Kálnoki scapà calare, inse fàra siea.

Intre acestea ajungundu si Forgach cu tóte óstea in Transilvani'a, dete porunca, cá tíer'a intréga se se scóle in arme, apoi plecà asupra Mediasiuului. Rabutin poruncí lui Tige, cá lasandu in Mediasiu numai trei sute calareti, cu

¹⁾ „Semmirekellő, istentelen, átkozodó, prédáló, kevély, hitván emberek.“

celelalte trupe se mérga la Sibiiu. Acelu Tige avù curagiulu, cá se tréca cu patru sute calareti ai sei p'ntre multimea de curuti, fàra cá se fia atacatu. Indata dupa aceea Forgách bombardà Mediasiulu si comandà unu asaltu de haiduci, carii inse au fostu respinsi de nemti, cu perdere mai bine de trei sute din ceia; fiinducà inse comandantele cetatei murí lovitu de unu glontiu, éra successorulu seu in comanda capitanulu Salz era omu fricosu, Medeasiulu totu capitulà. Dupa acestea Forgách ar fi pututu inainta si ocupá Fagarasiulu si Brasiovulu; elu inse 'si perdù tempulu in ospetie, betii si des-frenari cu femeile. Dela Mediasiu trecù la Blasiu, éra de acolo alegùndu unu trupa buna, o trimise cá se asalte fortaréti'a din Turnu-rosiu, ceea ce s'a si intemplat. Comandantele nemtíescu fu taiatu, éra ostasimea fu dusa in captivitate. Atunci isi perdù viéti'a si rationistulu Stefanu Sîncai, (unulu din maimarii istoricului Georgie Sîncai). Forgách se mutà delà Blasiu cu óstea la Hasiagu, unde se intarí cu siantiuri. De aici Forgách se reintórse la Ungari'a, éra in loculu seu lasà de comandante pe Pav. Orosz, macar-cà Laurentiu Pekri si Mich. Mikes era generali mai invetiati, carii facea càtu una suta de Orosz; dara Forgách nu'i iubia, din cauza numai cà era ardeleni si necurmatu se certá cu ei. Pentrucà ungurenii au urítu totdeauna din sufletu pe ardeleni, si totusi Ardélulu se insoçi cu ei spe perirea sa.¹⁾

Atàtu din Sibiiu, càtu si din Brasiovu mai multi au cerutu delà Rabutin, cá se póta trece in Tiér'a romanésca, cá adeca se traiésca mai usioru acolo. Rabutin luá delà ei reversale in scrisu, cà nu voru trece la Rakoczi; ei inse totu au trecut, din cauza, precum dice cronicariulu, cà acei boieri acum credea, cà e vai de capulu némtiului si cà nici-unu némtiu nu va mai remanea pe lume, éra apoi cine se le dea loru domniíle, déca nu se voru alatura de tempuriu langa Rakoczi. Pavelu Orosz care a remasu in loculu lui Forgách de comandante alu curutiloru, trimise in Sibiiu pe unu trompetariu cu asia numite regalii, prin care Franciscu Rakoczi

¹⁾ „Mert a magyarországi ember gyomorbol gyűlölte mindenkor az erdélyi embert, mégis egyben czimborála Erdély a maga veszedelmére velek.“ Cserei pag. 347.

chiamá pe domnia din Sibiiu la dieta in Alb'a-Iuli'a. Rabutin arse acelea regalii sub furci, éra pe trompetariu ilu spendiurá, dupa aceea lui Pavelu Orosz îi anuntiá asia, cà cu unu talchariu, precum este elu, nu voiesce se aiba nici-una comunicatiune belica. Dieu cà nici nu meritá, pentrucá Orosz este unu infamu si gazda de talchari, nu merita se fia generalu, ci numai se siédia in bordéle de femei publice.«

Doi ani de díle (adeca dela urdírea revolutiunei) Rabutin remasese lipsitu de orice ajutoriu ostasiescu din partea armatei imperatesci, care operá in Ungari'a, de victualii inca incepù a simtí lipsa mare. Óstea sa era mica, din contra óstea curutiloru unguneni si ardeleni, càti stá sub comand'a lui Forgách séu a lui Orosz in Ardealu, ajungea pe usioru la treidiecei de mii. Intre acestea impregiurari Rabutin se decise, cà decátu se móra de fóme in Sibiiu, mai bine se ésa cu óstea sa la campu, cá se móra cu onóre. Pe atunci inse (adeca in primavér'a a. 1705) Sigismundu Balásfi, pe carele boierii din Sibiiu ilu trimisesera la Vien'a, pentrucá se céra ajutoriu, se reintórse prin Tiér'a romanésca cu scirea inbucuratória, cà armat'a imperatésca comandata de generalulu Erbeville vene de siguru intru ajutoriu. Asia se si intemplá.

Imperatulu Romaniloru adeca dupa domnia de cincidiecei de ani si dupa multe adversitati petrecute, repausá (in 5 Maiu 1705) in Vien'a in alu siesedecilea anu alu vietiei sale. Acestu omu era blandu si induratoriu, ministrii inse abusara de blandetiele lui si commisera totu feliulu de infamii in numele imperatului. Imperatulu trimitea pe suplicanti la ministrii, éra dela aceia nu scotea nimeni resolutiune fàra mita. Rebeliunea unгурésca inca s'a escatu din cauza, pentrucá ministrii au supusu la contributiuni, au nacajitu, torturatu pe unguri, éra iesuitii au persecutatu pe reformati. Destulu au plansu si s'au vaieratu la imperatulu, cà nu le-a folositu nimicu. Eu am cititu (scrie Cserei) una suplica a palatinulu Eszterhási, (sic) scrisa in favórea unгурiloru càtra imperatulu, in care díce intre altele: »Maiestate imperatésca, indurate de unguri, usioréza-le jugulu, pentrucá acù neci Dumnedieu din ceriu nu mai póte suferí opresiunea unгурiloru, chiaru si lemnele si pietrile au inceputu a deplange calamitatea loru etc.« Transilvani'a inca de aceea se induplecá asia

usioru spre rebeliune, pentrucà li se urise de atâtea mortificatiuni ale nemtiloru; de sî, precum am dîsu mai susu, insii boierii tiei pórtá culp'a infrangerei diplomei. »Cu tóte acestea déca imperatulu ar fi fost unu omu mai desteptu, usioru ar fi potutu vedé reulu, pentrucá se'lu vindece. Se sî facu totudeauna rele mai multe sub una domnía blandóca, lasatória, decátu sub orice tiranu.«

Indata inse ce succese Iosifu la tronu, prefaceri mari urmara in curtea imperatésca, pentrucà pe cardinalulu Kollonics ilu trimise frumosielu pe ací incolo, adeca ii dete dimisiunea, oprindu'lu totodata, cá se nu se mai amestece in neci-o afacere de ale curtii, adeca de ale regimului. Pe ceilalti ministrii, carii in dfilele repausatului imperatu conspirasera pe sub màna cu francii, inca 'i alungà dela curte, éra in loculu lorú puse de ministrii dintre contemporanii sei, carii isi luasera educatiunea cu elu impreuna. Éra fiindcà imperatulu Iosifu I. avea trebuintia de bani pentru purtarea resboiului, si fiinducà tesaurulu imperatescu era desiertu, éra de alta parte imperatulu scíá cum-cà in Domus professa a iesutiloru zacea sume colosali, trimite preste ei si le stórcé cinci milióne fiorini, cu care suma ajustà una óste de dóuaspredece mii, spre a o inainta asupra Transilvaniei. Iosifu adeca fiendu de fatia intr'una din conferentiele ministeriali, pre candu tata-seu se mai aflá in viétia, si curgêndu discussiunea despre aparatele belice, la care unii ministrii credea cà voru trebúi vreo dóuaspredece séu treispredece milióne, elu rîse, éra tata-seu ilu intrebà, cà pentruce rîde. Iosifu respunse: Eu rîdu pentru aceea, pentrucà totu ce voiescu se indeplinésca acesti ministrii ai Maiestatei tale cu treispredece milióne, eu pociu indepliní cu siese fiorini, pentrucà cu siese fiorini voiu cumpara câteva lantiuri si voiu pune, cá cu acelea se spendiure pe càtiva din acestia, dela carii apoi voru remanea atàti bani, incàtu maiestatea ta vei putea porta guera si diece ani. Maiestatea ta esci prim'a persóna dintre toti monarchii christianitatii, dintre carii inse nici-unulu nu este mai saracu decátu maiestatea ta; din contra, nici-unu rege nu are ministrii asia avuti, precum sunt ai maiestatei tale, éra acelea avutii le fura ei totu din alu maiestatii tale, éra candu trebuescu bani pentru sierbitiulu maiestatii tale, neci-unu banu nu voiescu se dea.

Ci las', cã 'i voiu invetia eu pe ei, candu voiu ajunge se domnescu eu.« Apoi dieu, cã Iosifu ii si invetiã.

De aci inainte cronicariulu însémna puține inca si despre bataliile austriaciloru cu Bavari'a si despre alte evenimente din Boemi'a si din Germani'a, trece apoi éراسi la Ungari'a. Ací ne spune, cã imperatulul Iosifu I. mai nainte de a merge éراسi cu arme in contra unguriloru, le scrise mai antaiu frumosu si'i asecurã sub verbo regio, cã tóte relele cãte li s'au intemplatu sub domni'a tata-seu, se voru vindeca si corege. Ci ungurii despretiura acea epistolía a imperatului, pentrucã ei credea, cã lui ii este frica de densii, încãtu de spaima mare le va lasa si regatulu pe sam'a loru. Atunci imperatulul vedindu cã vorb'a frumósa nu folosesce, porunci lui Erbeville, cá de ar sci, cã 'i va perí óstea întréga, se intre in Transilvani'a. Acelu generalu se pune in marsiu fórte bine ordinatu si totudeauna paratu de bataia. Rakoczi ii ese nainte la Podmericz, unde se si lovescu; »éra ungurii o iau la fuga dupa datin'a loru; multi peru in acea batalia, aparatele bellice inca le lasa in manile nemtiloru; insusi Rakoczi abia a trei'a dî dete preste ómenii curtei sale.« Rakoczi isi readuna pe-ai sei in numeru pãna la sieptedeci de mii si la Veres-Kő (Pétr'a rosiia) éراسi dà peptu cu nemtii, ei éراسi remane batutu reu, perindu acolo multe mii de curuti, mai alesu dintre haiducime, intru atãta, încãtu din óstea ungurésca abia remasera patru cincii mii pre langa Rakoczi. Asia nemtii putea inainta spre Transilvani'a. Rakoczi si Bereséni se invoira, cá acesta se remana in Ungari'a spre apararea orásialoru montanistice, éra Rakoczi se intre in Transilvani'a, unde uninduse cu curutii de aici, in muntii de cãtra Oradea se inchida calea nemtiloru, éra comitele Al. Károlyi cu diece mii de calareti se mérga pe urm'a nemtiloru, pentrucã strimtorandu'i se'i pacalésca. Károlyi se si sculã cu calarimea si mai antaiu se apucã se sparga si distruga orasie, sate si se nimicésca cerealiile locuitoriloru, pentrucã nemtii se nu afle nimicu de mancare. Ajungéndu Károlyi si la Dobriçinu, a scosu pe locuitori cu forti'a din orasiu, precum acestora nu li se intemplase niciodata, nici candu venia turci, tataru si nemti. Intr'aceea Erbeville ajunse cu armat'a sa la Dobriçinu, unde aflandu victualii de ajunsu si vinuri multe, se ospetara bine si pra-

dara pe placu. Forgách apucase a veni mai de inainte in Transilvani'a; Rakoczi inca ajunsese la Agàrbiciulu-ungurescu, de unde conchiamà dieta la Alb'a-Iuli'a, pentrucà se fia instalatu cá principe. Iesuitii din Clusiu sciendu se jóce pe dóua mani, condusi de iesuitulu Kapi intempinara acolo pe Rakoczi cu pórtã triumfala si cu alte multe complimente lingusitórie si minciunóse. Totu pe atunci Rakoczi batù si monete de argintu cu emblem'a lui Ercule, cum culege capetele idrei. Sub Ercule se intielegea ungurii cu Rakoczi, éra sub idra cu capete multe se intipuiá imperatulu si nemtii.

Se venimu éراسi la afacerile Transilvaniei, unde se concentrà din nou furi'a guerei civile.

Dupace cronicariulu permite unu casu de asasinatu alu betranei comitese Cl. Mikes sugrumate de dóua cameriere ale sale, caroru apoi li se taiàra capetele in Brasiovu; arata mai departe, cà pe atunci si elu se aflá in óstea curutiloru, care audiendu de venirea lui Rakoczi, ii esí inainte dela Clusiu la Agàrbiciu. Indata-ce fruntasii curutiloru detera fatia cu Rakoczi, incepura a solicita dela elu nu numai functiuni, ci si averile aceluor boieri compatrioti ai loru, carii apucasera a remané si a petrece strimtorati prin cetatile si fortaretiéle transilvane, câte se mai aflá pe atunci in manile si sub comand'a generalului Rabutin. »Rakoczi inse chiamandu'i dinaintea cortului seu, unde me aflam si eu, acolo in publicu le dîse loru: »Dumneavóstra se ve lasati de asemeni sollicitatiuni; acuma nu este tempu de acelea; pentrucà eu nici atàta nu sciu, déca acestu menteanu de pre mine este alu meu, séu alu altuia. Déca vomu fi in stare de a reporta victoria asupra némtiului, atunci va avea fiacare promotiune in proportiunea meritului seu.«

La loculu acesta Cserei crede, cà déca Rakoczi dupa intrarea sa in Transilvani'a si -ar fi concentratu la unu locu si anume la Turd'a pe pratulu lui Traianu tóta óstea, càta mai era sub comand'a sa, elu ar fi mai avutu vreo treidieci si cinci de mii calarime si diece mii pedestrime, cu care ar fi pututu bate pe nemti, carii venindu prin tinuturi depredate si pe drumuri desfundate prin ploile de tótna, ostenisera fórte tare. Acestu consiliu ilu dá lui domnii din Ardélu. Din contra Simionu Forgách, carele inca pe atunci incepuse a conspira

cu nemtii, din care cauza mai tardiu si fu aruncatu in prinsóre de Rakoczi, ii dá consiliu, cá se'si impartia óstea in mai multe ținuturi, ceea ce s'a si facutu, in càtu nemijlocitu sub comand'a lui Rakoczi remasera numai patru regimente de calarime si nóua de pedestrime de câte una miie unulu, cum si cinci sute pedestrii francesci. Totu din consiliulu lui Forgách pe boierii fruntasi din Transilvani'a inca'i departà de langa sine mánandu'i in diferite parti ale tierei, cá se adune si se trimita victualii pe sam'a armatei. Asia 'si batea jocu Rakoczi de boierii din Transilvani'a. Intre acestea la Clusiu si la Alb'a-Iuli'a se facea pregatiri mari pentru primirea lui Rakoczi, pentrucà diet'a conchiamata la Alb'a-Iuli'a era se'lu prochiame de principe in dio'a de St. Martinu, adeca tocma in acea dî, in care Rakoczi fu batutu la satulu Jibau (Zsibó) atátu de cumplitu, in càtu abia scapà cu fug'a pe la Gherl'a si Betlénu inainte, lasandu'si castrele intregi in prada nemtiloru, carii comandati nu atátu de Erbeville, care era unu generalu betranu si morbosu, càtu mai virtosu de generalii Schlick si Klöckesberg, se batura cu mare curagiu, éra unu generalu Virmond totu francu de natiune sarindu de pe calu, si aruncanduse dreptu in siantiulu castreloru unguresci, la momentu provocà asaltulu granatiriloru si alu celeilalte pedestrimi; haiducii unguresci si tóte regimentele calaretie de curuti a luara la fuga care in càtràu, éra sêrbii ii persecutara pàna la unu locu.

Ce vi se pare, cui s'a imputatu perderea acelei batalii din partea unguriloru curuti? Spioniloru, éra mai virtosu unui tieranu romanu betranu, astutu si patîtu, carele indemnà pe nemti, cá se apuce càtra Jibau, pe unde voru putea intra mai usioru in Transilvani'a. Curutii apoi apucandu pe acelu romanu, l'au spendiuratu.¹⁾ Intr'aceea totu Cserei spune curatu, cà anume generalulu Klöckesberg locuise multi ani in Transilvani'a, cà cunoscea familiile si locurile in acésta tíera mai bine decâtu patriotii nascuti aici.

¹⁾ Kivált egy vén oláh kémjek vala, ravasz tanult paraszt ember; ez jóvállá, hogy Sibó felé fogjanak, ott jobban be jöhetnek Erdélyben. Azt az oláhot a kuruczok azután megkapák s felakaszták. Cserei pag. 354.

Dupa aceea batalia mare nemtii inaintara la Clusiu, unde generalii nemtiesci isi resbunara de spurcat'a perfidia a iesuitiloru, ardiendule tóte aparatele facute pentru primirea lui Rakoczi, éra in monastirea loru pusera ostasi de nationalitate dana si de confesiune luterana, pentrucá cu atátu mai multu se'i mortifice. Curendu dupa aceea cadiura in manile nemtiloru si celelalte fortaretie, numai Dev'a se ținù inca trei luni, dupa aceea cadiù si aceea. Nemtii isi resbunara si de poporu prin esecutiuni infricosiate.

In dio'a bataliei dela Jibau, Rabutin care esise din Sibiiu, batù si fugari pe una trupa de curuti la Porumbacu in districtulu Fagarasiului, éra pe alt'a comandata de Pavelu Orosz la Felécu deasupra Clusiuului. In aceleasi díle Vellenstein comandantele din Brasiovu sparse óstea secuiésca a lui Petru Kálnoki. Dupa acelea evenimente bellice atáta frica coprinse pe aristocratii ardeleni din partit'a lui Rakoczi, încátu mai toti au fugitu care in Moldov'a si in Munteni'a, care in Turci'a si in Ungari'a, éra nemtii confiscara tóte averile loru si se ospetara din camerile si celariale remase pline. Din contra aristocratii càti se strimtorasera prin cetati si fortaretie, esându pe la locuintiele loru, le aflara cu totulul depredate si sfarmate de furi'a curutiloru, carii »nici cà era buni de altuceva, decátu cà se sparga cuptórie, se màne vite, se prede, se impile; de aceea Ddieu nu le ajutà si precum vedemu, de aci nainte inca nu le va ajuta.«

In dio'a de batalia cronicariulu nostru era la Desiu, de unde apoi venindu la familia, trecù éra in partea lobontiloru, éra guvernulu ilu facù inspectoru, séu cum se dîce in dílele nóstre, intendante de óste in Ciucu lânga colonelulu Graven. Despre acestu ostasiu spune Cserei, cà fiindu elu fórte maniosu pe franciscanii din Ciucu, carii ținusera cu insurgentii, îi insultà de rebeli, le puse nemti in monastire si culesse dela ei tóte lucrurile ascunse de curuti, éra candu acei calugari rebeli avura curagiulu de a dîce, cà nu este ertatu unui mirénu a scóte nimicu din monastire, Graven le plesní in fatia, cà ei sunt urditorii asasinatului nemtiloru din Ciucu, cà de ar depende numai dela elu, pre toti calugarii 'iar taia in bucati, cà ar scóte icónele, éra bisericeii loru 'iar da focù; éra dupace acei calugari franciscani dechiarara, cà ei nu voru mai sierbí

s. liturgia, Graven se jurà, cà de nu voru face liturgi'a indata'i va impusca pre toti. Se fiti vediutu apoi, cum baratii citea liturgi'a pe la tóte altariete.

Dupa acestea se comandara prin tóta tiér'a comisari unguresci si nemtiesci, carii jurara de nou pe locuitori sub mari blasteme in credintia càtra imperatulu; totusi multi au calcatu si acelu juramentu. Urmà si desarmarea poporului cu tóta rigórea si sub juramentu, éra unii au fostu si spendiurati din caus'a ascunderii armeloru. Acestea fusera frumósele fructe ale rebeliunei asupra imperatului. »Pre candu tiér'a se aflá in fericire mare si in credintia si némtiulu avea respectu de staturile tiei, atunci le venia greu a da contributiune; n'au sciutu se remàna in pace, nezuiá spre libertate, amu ajunsu inse la calamitate si iobagiá multu mai mare, nu avemu nimicu, suntemu despoliati, unii de nemti, altii de curuti, si totusi trebue se platimu contributiune. Inaintea némtiului avemu omenía cànesca. Jugulu de lemnu ne fu greu, amu voitu se'lu sfarmamu de pre gütulu nostru, aruncara inse pe noi jugu de feru cu atátu mai greu. Asia pate natiunea, care'si cauta ne'ncetatu domni noi. Invétia Transilvania, invétia, nu te mai insoçi cu Ungari'a, pentrucà pasatulu unгурénu de multe ori iti arse gur'a, si totu n'ai fostu in stare se inveti.«¹⁾

Capu IX.

Imperatulu Carolu VI cá rege alu Ungariei alu III-lea.

§ 53. Pacea cu Franci'a. Resboiu cu Turci'a. Imperatulu Iosifu I avuse din casatori'a sa numai doue fiice, dintre care dupa statutele casei domnitóre nici-una nu'i putea urma la tronu. Asia a trebuitu se'i succéda frateseu Carolu, care in timpulu marelui resboiu de succesiune cu Franci'a era rege alu Spaniei.

Carolu nascutu in 1 Octobre 1685 a fost destinatulu a inceputu de càtra parintele seu pentru tronulu Spaniei, pe care

¹⁾ In originalu: Úgy jár az a nemzet, ki mindenkör ujjabb ujjabb urat keres magának. Tanulj Erdély, tanulj, ne czimborály többször Magyarországgal, mert sokszor égette meg a magyarországi kása a szájadot, mégis nem tudtál megtanolni. Pag. 358.